

обговорювати його конкретно можна буде лише через певний час, коли політична і економічна ситуація на Україні стабілізується.

Велику роботу було проведено Комісією по розробці концепції майбутнього музею Антропології й Етнографії та Антропологічного інституту.

Київ

30. ЦДАВО України. — Ф. 22001, оп. 2, спр. 7, арк. 9.
31. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту...
32. Там же.
33. Там же.
34. Там же.
35. Архив РАН. — Ф. 518, оп. 2, д. 45, л. 133—139.
36. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту...
37. Архів Президії АН України. Спр. 33/34, арк. 73—75.
38. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту...
39. Там же.
40. Там же.

Ганна Скрипник

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ТА ДЕРЖАВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ І РОЗГОРТАННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УСТАНОВ УАН (20-ті роки ХХ століття)

20-ті роки ХХ ст. стали важливим етапом утвердження та розвитку української етнографії, пов'язаної з державно-національним будівництвом та з відродженням української культури. У річищі національного відродження здійснювалося чимало заходів, що сприяли організаційному оформленню в рамках Української Академії наук (1918) народознавчих установ. Впродовж цих років в системі Академії наук постали Етнографічна комісія (1921), Музей-Кабінет антропології та етнології ім. Хведора Вовка (1921), Культурно-історична комісія (1924). Відділ примітивної культури та народної творчості з Кабінетом примітивної культури Кафедри історії України УАН (1928), Секція етнографії Комісії краєзнавства УАН (1922) та багато інших установ. Заснування Української Академії наук уможливило появу когорти талановитих учених-народознавців, які спрямовували ініціативу широкої громадськості, координували народознавчі студії краєзнавців-аматорів. Серед них — К. Грушевська, Ф. Савченко, В. Білий, Н. Заглада, Л. Шульгина, А. Носів, А. Онищук, С. Таранушенко, Д. Щербаківський, С. Терещенкова та багато інших.

Період 20-х — початку 30-х років був помітною віхою у поступальному розвитку всіх українознавчих наук. Основною метою наукових досліджень цих років стало створення національних шкіл та об'єктивних концепцій українського історичного процесу, спростування великодержавницьких концепцій в історичній науці. Вперше за цілі сторіччя українським ученим надавалася можливість заповнити прогалини, що були у дослідженні етногенезу та давньої історії України. З'являється ряд оригінальних історико-археологічних та культурологічних праць, в яких кардинально переглядалася праоснова української культури та духовності, встановлювалася її спадкоємність та зв'язок із традиціями доісторичної землеробської культури трипільців. Власне всі народознавчі праці цього періоду тяжіли до синтетичного висвітлення явищ культури, розкривали її безперервність на українських етнічних територіях. Академічні установи Києва розгортають дослідження з етнічної антропології сучасного і стародавнього населення України. Зокрема, А. Носов досліджував з антропологічного погляду людність Поділля і Криму. Започатко-

вуються етнодемографічні студії (М. Птуха, О. Корчак-Чепурківський, А. Хоменко), створюються карти етнічного складу населення України. Проводяться також комплексні дослідження політичної, економічної і фізичної географії українських етнічних територій. Праці відомого українського етногеографа С. Рудницького (“Огляд національної території України”, “Українська справа зі становища політичної географії” та ін.) не втратили своєї актуальності й досі.

Етнографічні студії посідали чільне місце у діяльності Історичної секції УАН, яка була створена 1921 року при Історико-філологічному відділі УАН. Започаткована як “організація науково-громадського характеру” для зв’язку між історичними установами Академії з “ширшими позаакадемічними кругами дослідників і любителів історичного знання”, Історична секція на кінець 20-х років фактично керувала роботою 14 різних історичних установ УАН. Секція ставила перед собою завдання консолідувати українські наукові сили, створити, на противагу великодержавним теоріям у науці, власну концепцію українського історичного процесу. Секція видавала періодичний науковий збірник “Наукові записки історичної секції УАН” та часопис “Україна”, що широко висвітлював українознавчі студії.

Характерно, що науковці УАН 20-х — початку 30-х років, об’єднані рамками Історичної секції, розглядали українську народну культуру у контексті концепцій існуючих європейських шкіл і теорій. Найбільшою мірою це було властиве для керівника Історичної секції академіка М. Грушевського. Патріарх української науки — М. Грушевський та його послідовники репрезентували ідеї французької соціологічної школи в українській етнографії. Згідно з принципами цієї школи вони доводили генетичну обумовленість сучасного громадсько-побутового життя в Україні “кодексом життєдіяльності первісного суспільства”. Поділяючи ідеї Дюркгейма про суспільство, за якими останнє є певним конгломератом простіших частин, що постали за первісної доби, М. Грушевський та його послідовники надавали великого значення ролі пережитків попередніх епох у житті наступних суспільств, стверджуючи, що ці пережитки з’являються й у вищих суспільствах лише в інших комбінаціях. Керуючись цими принципами, М. Грушевський, зокрема, проводив аналогії між устроєм Запорізької Січі та первісних чоловічих союзів. Вчений писав, що “Первісна примітивна підоснова, яка живе в різних переживаннях серед явищ культурнішого життя, і служить тою просторою, більш-менш спільною і загальною для всього людства коморою, в котрій містяться архетипи всієї пізнішої різноманітності варіантів і комбінацій”.

З-під пера вченого з’являється ряд історіографічних розвідок (“П’ятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова”; “Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці”), в яких він узагальнив досвід кількох поколінь науковців та збирачів у галузі фіксації та вивчення української народнопісенної творчості, проаналізував науково-методологічні течії романтизму та народництва в українській етнографії, окреслив внесок М. Максимовича у розвиток народництва в Україні. Важливого програмно-методологічного значення набула також стаття М. Грушевського “Збереження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання”. Основні положення статті про державні заходи у сфері екології народної культури, про потребу зберегти “якнайбільше фольклорного матеріалу взятого якнайширше з різних точок погляду як для сучасної, так і для майбутньої науки” не втратили своєї актуальності й досі. Учений закликає дослідників звернути увагу і на матеріал, що може послужити джерелом для студіювання народної етнопсихіки та світоглядних засад. “Треба збирати все, що скільки-небудь характеризує стару психіку, старий світогляд, стару словесну творчість...”, — наголошує він.

Реліктові елементи обрядовості та вірувань українців знайти всебічне висвітлення у фундаментальній праці М. Грушевського “Історія

української літератури (початки і розвій словесного мистецтва)" (т. I—V) (1923). Як ця праця, так і опублікована раніше книга "Початки громадянства (генетична соціологія)" (1921) стали своєрідною науково-методичною основою для розгортання працівниками УАН аналогічних етнологічних студій.

Поважною була й роль у розвої народознавчої науки інших членів історико-фітологічної секції: А. Лободи, Д. Яворницького, М. Слабченка, О. Новицького. До складу секції входило десятки кафедр, комісій та комітетів.

Значну роботу у царині етнографічних студій та охороні пам'яток народної культури проводили комісії УАН порайонного дослідження, створені в рамках Історичної секції. З 1924 року почали функціонувати Комісії по вивченню Києва і Правобережжя; Лівобережної України і Слобожанщини, Полісся; а з 1925 — Комісія по вивченню історії Полудневої України. Серед завдань комісій чимало було і суто етнографічних: з'ясування особливостей заселення та культури регіону, збір етнографічних відомостей, налагодження зв'язків з місцевими дослідниками. Важливим напрямком роботи комісій було вивчення пам'яток церковної старовини. Велику пам'яткознавчу роботу у ділянці етнографії проводила Комісія по вивченню Степової України у зв'язку з будівництвом Дніпрельстану, а також спеціально створена Комісія по науковому дослідженню Дніпрельстану. Члени новоствореної комісії вивчали проблеми заселення регіону, специфіку місцевої етнокультури, антропологічний тип людності краю тощо.

З 1927 року почала функціонувати Комісія по вивченню народного господарства, яка частково дублювала діяльність Комісії по вивченню продуктивних сил України. Ці комісії серед іншого вивчали й проблеми міграцій української людності, складали описи сіл. Наприкінці 20-х років започатковується також україно-молдавська Комісія, що досліджувала історичні зв'язки між українцями та молдаванами. У перспективних планах комісії було дослідження і етнокультурних зв'язків, проблеми заселення українсько-молдавського пограниччя тощо.

Суттєвим був внесок закладів УАН 20-х — початку 30-х рр. у вивчення звичаєвого права українців, у систематизацію і опрацювання польових спостережень і матеріалів з архівів волосних судів. Особливий інтерес становить діяльність Комісії по вивченню західноруського та українського права, створеної при УАН у 1919 році. Комісія, очолювана з 1920 року академіком М. П. Василенком, досліджувала земельно-правові відносини в Україні, організацію громадських судів, правовий устрій Запоріжжя, самоврядування на основі Магдебурзького права у містах Луцьку та Вінниці.

Особливості звичаєвого права в окремих регіонах України були також предметом студій спеціальної Комісії, у складі якої працювали М. В. Птуха, О. І. Левицький та інші відомі дослідники. Ця комісія опублікувала "Програму для збирання відомостей до звичаєвого права на Україні" та два випуски "Праць комісії для виучування звичаєвого права на Україні".

Певний внесок у розвиток етнографічної археографії зробила Археологічна Комісія, яка на початку 30-х років опублікувала кілька важливих для етнографічних студій пам'яток. Зокрема, це — "Переписні книги 1666 року" та збірник документів "Цехова книга бондарів, стельмахів, столярів м. Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 рр."

Особливості духовної та матеріальної культури українців досліджувалися і в інших комісіях УАН. Зокрема, плідною була фольклористично-етнографічна діяльність створених при науково-дослідній кафедрі історії України Комісії історичної пісенності, Культурно-історичної комісії та Кабінету примітивної культури. В кінці 1925 року ці установи утворили "Асоціацію культурно-історичного досліду", в основу діяльності якої було покладено програму Українського соціологічного Інституту, закладеного М. Грушевським за кордоном на засадах французької соціо-

логічної школи в етнології. Окреслюючи завдання цих установ, М. Грушевський писав, що їхня діяльність — це фактична реалізація частини плану по створенню Українського соціологічного Інституту, де, за його задумом, повинна була широко вивчатися примітивна культура, культурні пережитки та “соціальна преісторія України”. З метою реконструкції старого світогляду і соціальних принципів вчений закликав вивчати примітивну творчість у порівнянні з аналогічними видами творчості інших народів, досліджувати народну культуру у тих регіонах де найбільше збереглося давніх, архаїчних елементів старого світогляду і побуту.

1928 року внаслідок поділу науково-дослідної кафедри історії України на два відділи постав на основі Культурно-історичної комісії та Кабінету примітивної культури Етнологічний Відділ або Відділ примітивної культури і народної творчості. Дійсними членами Відділу примітивної культури стали: К. Грушевська (керівник відділу), К. Копержинський і Ф. Савченко. В основу діяльності цього Відділу було покладено програмні завдання проєктованого М. Грушевським Інституту дослідження пережитків примітивної культури в українській обрядовості, народнім світогляді та творчості. В контексті цих завдань Відділ розгорнув порівняльні дослідження над українським фольклором, над висвітленням слов'янських, античних, передньоазійських і західноєвропейських взаємовпливів і аналогій в українській культурі. При Відділі було започатковано етнографічний семінар для підготовки наукової молоді. Про характер науково-організаційної праці Відділу та Кабінету примітивної культури свідчить зміст та кількість наукових доповідей. Так, лише протягом 1928 року на його засіданнях було заслухано та обговорено 46 доповідей. Їхня тематика стосувалася сучасних пережитків у культурі (Ф. Савченко), ролі громади в поховальнім обряді (В. Денисенко), засобів жіночої господарської магії (К. Грушевська), традиційних понять часу та господарського календаря у слов'ян (К. Копержинський) тощо. Заслуховувалися також історіографічні огляди з царини української та загальної етнографії, інформативні повідомлення про особливості етнологічної праці у Західній Європі тощо.

Велика заслуга у заснуванні та налагодженні роботи етнологічного відділу та установ, що передували йому (Культурно-історичної комісії (1924) та Кабінету примітивної культури (1925)), належала Катерині Грушевській. Ця талановита українська дослідниця добре прислужилася українському народознавству своїми фундаментальними знаннями з фольклористики та етнології, а також ґрунтовними науковими працями та енергійною науково-організаційною діяльністю у сфері розбудови етнологічних інституцій Української Академії наук. Результатом її студій народної словесної творчості і примітивної прози стала важлива теоретична праця дослідниці “З примітивної культури” (К., 1924). Оцінюючи значення цієї праці, професор О. Ветухов писав, що фактично це перша в Україні спроба “спрямувати стару етнографію на шлях динамічних дослідів”. Послуговуючись науково-методологічними принципами французької соціологічної школи, К. Грушевська розглядає рештки стародавнього світогляду у сучасному житті як рудименти “первісної предлогічної думки”. На аналогічних теоретичних засадах була написана також праця “З примітивного господарства” (1927), в якій узагальнено спостереження про пережиткові засоби жіночої господарчої магії та їх зумовленість архаїчними формами жіночого господарства.

К. Грушевська проводила масштабну науково-пошукову роботу по виявленню та науковій систематизації варіантів історичних дум. Вона упорядкувала та опублікувала корпус українських народних дум у двох томах, що й досі залишаються основним джерелом для дослідників цього жанру фольклору.

Відділ дбав про зв'язок його наукових студій зі світовим науковим життям з метою посилення контактів з міжнародними етнологічними

інституціями практикувалися відрядження співробітників до провідних європейських країн. Так, ознайомленню з діяльністю закордонних етнологічних і соціологічних установ, із новими науковими школами сприяла закордонна поїздка К. Грушевської до Відня, Берліна й Парижа. Більшість часу у відрядженні К. Грушевська працювала у Французькому етнологічному інституті, де познайомила з новими методами етнологічного і фольклорного дослідження, з періодикою і фаховою літературою.

Відділ примітивної культури проводив також значну організаційно-методичну роботу. Керівник відділу — К. Грушевська намагалася піднести рівень етнологічних студій в Україні до рівня досліджень європейської етнології. Вона ініціювала запровадження у збирацьку експедиційну-етнологічну практику методик комплексного дослідження, вироблених етнологами-науковцями Французького етнологічного Інституту, частково також дослідниками Лондонської Леплеївської школи.

Розроблені та поширені К. Грушевською програми-запитальники (про “поділ господарства між чоловіком та жінкою” та про “оголення як магичний засіб”), дозволили зібрати оригінальний матеріал, що покладений в основу наукових розвідок зі сфери “примітивної соціології”. Вони були позитивно оцінені одним з “найбільш глибоких і тонких дослідників пережитків примітивного життя — Леві Брюлем”.

“Первісне громадянство та його пережитки на Україні” — друкований орган Відділу, започаткований Асоціацією культурно-історичного дослідження, розв’язував складні питання соціальної праісторії в Україні; висвітлював соціологічні підстави народної творчості, пережитки примітивної культури тощо. Статті та наукові розвідки Катерини Грушевської, академіка М. Грушевського, Ф. Савченка, К. Квітки, В. Гнатюка, К. Копержинського та ін. засвідчують практичне застосування методик, домінуючих у тогочасній європейській етнологічній науці, до студій українського фольклорно-етнографічного матеріалу.

На його сторінках вміщувалися рецензії та поширені аналітичні огляди нових досліджень у царині світової етнології, розгорталися широкі обговорення тогочасних наукових течій та шкіл, друкувалися інформативні та методичні матеріали. Залишаються актуальними й досі видрукувані у “Первісному громадянстві” оригінальні розвідки та статті з проблем календарної та трудової обрядовості, громадського та молодіжного побуту. Серед них — студії К. Копержинського “Обряди збору врожаю у слов’янських народів у найдавнішу добу розвитку”, “Господарські сезони у слов’ян” та Ф. Савченка “Парубоцькі та дівоцькі громади на Україні”, автори яких намагалися розкрити генетичний зв’язок елементів аграрного календаря, українських вечорниць та “складок” з аналогічними явищами первісного суспільства, коли в різних “диких” народів існували подібні “чоловічі організації”, “союзи” тощо. Згідно з концепцією Леві-Брюля про дологічний характер колективних уявлень первісної людини, К. Копержинський, наприклад, пояснював деякі магичні елементи календарної обрядовості пережитками “дологічного мислення”. Звертання до витоків української культури та висвітлення культурних пережитків у сучасному побуті, що було головним напрямком дослідницької роботи етнологічного відділу, знайшло широке висвітлення у численних публікаціях, вміщених на сторінках “Первісного громадянства”.

Публікації зарубіжних авторів та систематичні бібліографічні і критично-аналітичні огляди новітньої західноєвропейської літератури з етнології, що вміщувалися на його сторінках, свідчать про тісні наукові контакти українських учених з європейськими. В них розглядалися концепції західноєвропейських етнологічних шкіл (стаття М. Грушевського про відродження французької соціологічної школи; розвідка К. Грушевської про два центри етнологічної науки: Французький етнологічний інститут (соціологічна школа) та етнологічну лабораторію, створену на базі школи місіонерів у Санкт-Габріел — Австрія (культурно-історична

школа антиеволюційного спрямування); аналізувалися нові народознавчі праці О. Брюкнера (про слов'янську міфологію); Моріса Гальбвахса (про проблеми примітивної культури, про соціальні рамки пам'яті); П. Шебести (про первісний монотеїзм); Е. Гартленда (про примітивне громадянство та примітивне право); колективна фундаментальна праця під редакцією Дж. Бушана (про етнографію народів світу); Дж. Фрезера (про магію та релігію); М. Моса (про інститут "жартового" свояцтва); Леві Брюля (про неіндивідуалізованість примітивного індивіда, його містичну залежність від колективу) та ін.

Важливим з науково-методологічного погляду був внесок співробітників відділу у розробку теоретичних питань української етнології. Вони ініціюють обговорення питання про предмет і завдання української етнографії, про розмежування предметних сфер спеціального та загального народознавства, про систематику та термінологію в народознавстві. Зокрема, у ґрунтовній розвідці "Вивчення людини" відомого французького етнолога Поля Ріве, підготовленій на замовлення редакції, порушувалися важливі питання про методологію науки про людину, про потребу узгодження дефініцій термінів "антропологія", "етнографія", "етнологія", "фольклор"; обстоювалася ідея про єдину, цілісну науку антропологію.

Ці ж проблеми порушуються у публікації К. Копержинського, який аналізує основні погляди щодо сутності народознавчої термінології польських учених Яна Бистроня, Яна Чекановського та російського дослідника Євгена Кагарова. Він вказує на некоректність унітаристського підходу до вживання терміну "антропологія" у широкому розумінні, зазначаючи, що "науку про людину в цілому, краще б назвати етнологією (а не антропологією, під якою тепер розуміють антропологію фізичну)". Слушно й актуально звучать думки автора про те, що, "коли б ми розуміли етнологію, як науку, що теоретично, порівняльно-історичною метою, висвітлює й інтерпретує дані етнографічні, то тоді б етнографію довелось б вважати за певного роду відділ етнології, що має на меті розшукувати для неї джерела". Проте "звичай вважати описування, фіксацію матеріалу за окрему науку" не може не викликати заперечення. Описове та порівняльне вивчення народів є об'єктом єдиної науки.

З погляду К. Грушевської, етнологія або загальне народознавство має досліджувати "різні народи землі як певні цілості" та "вияснити їх взаємини як одноставний процес". Такі ж завдання, на її думку, має виконувати спеціальне народознавство, проте лише в рамках конкретної країни.

Серед інших народознавчих академічних установ 20-х років, що забезпечували організацію етнологічних студій, провідна роль належить Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка. Заснування цього осередку було тісно пов'язане з іменем Хведора Вовка, який добре прислужився українській етнології.

Вболіваючи за розвиток етнографічної науки та етнографічного музейництва в Україні, Хведір Вовк, після обрання його професором Київського університету по кафедрі географії та антропології і запрошення взяти участь в організації Української академії, не вагаючись і незважаючи на поважний уже вік, вирушає в Україну. Тут він мав намір закласти науковий осередок систематичних антрополого-етнографічних досліджень. Проте намірам його не судилось здійснитись — по дорозі в Україну вчений умирає у місті Жлобині за загадкових обставин.

Все ж ідею заснування наукового етнографічного осередку в Україні взяли на себе його учні. Один з них — О. Г. Алешо — зумів доставити цінну етнографічну і наукову спадщину Хведора Вовка з Петрограда до Києва. 1921 року при Українській Академії наук було відкрито Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка.

В основу музею покладено всю наукову спадщину професора Хв. Вовка — бібліотеку, численні наукові антропологічні, етнографічні та палеоетнологічні матеріали у вигляді колекцій речей, рукописні матеріали, замітки, малюнки, картки антропометричних вимірів, фотографії та ін.

До складу штатних та постійних позаштатних наукових працівників новоутвореного музею ввійшли: А. Носів, А. Онишук, Ю. Павлович, Н. Заглада, Л. Шульгина, Є. Дзбановський, Л. Демуцький. Керівником осередку було обрано О. Алешо.

У доповідній записці про організацію Музею антропології та етнології, який, на думку О. Алешо, у перспективі мав стати народознавчою науковою установою всеукраїнського масштабу, вчений наголошував, що “УАН... одна тільки й може як слід подбати, щоб дорогоцінні наукові скарби, передані Хв. Вовком у спадок Українській Академії... не лежали мертвим майном, а лягли і служили ґрунтом для розвитку зазначених наукових дисциплін”.

Тимчасовий статут музею, розроблений О. Алешо та схвалений у липні 1921 р., окреслював широку наукову перспективу розвитку осередку, покликаною “планомірно збирати та переховувати різні матеріали” та здійснювати “безпосередні наукові студії з антропології, доісторії та етнології”.

У 1922 р. музей було перейменовано в Кабінет антропології та етнології ім. Хв. Вовка з музеєм при ньому — з причин організаційного порядку. Проте намічені раніше межі наукової праці не звужувалися, а здійснювалися згідно з попередніми планами.

Одним з важливих напрямків роботи кабінету-музею були антропологічні дослідження. З 1922 р. цими дослідженнями керує А. З. Носів, який з листопада 1922 р. очолив Музей антропології УАН. А. Носів проводить антропологічне вивчення як українців, так і населення болгарських колоній у Криму, грецького населення у Маріуполі тощо. До 1926 р. співробітниками кабінету-музею було зроблено понад 2000 антропологічних вимірів українців і представників інших націй в Україні.

Послугуючись методом стаціонарного монографічного дослідження певної місцевості, що набув особливої популярності у ці роки, етнологічний відділ кабінету музею розпочав ґрунтовне вивчення явищ культури та побуту окремих районів. Особлива увага зверталася на виявлення і дослідження всіх наявних варіантів певного явища чи факту. Такий підхід до етнографічних студій та комплектування колекцій був зумовлений широким застосуванням у радянській етнографії 20-х років еволюційного методу, що трактував розвиток людського суспільства як поступовий перехід — від нижчих примітивних форм до вищих, складних.

Восени 1921 р. стаціонарне дослідження села Старосілля розпочав відомий етнограф А. І. Онишук. Вчений зібрав для музею значний матеріал (377 од. зб.), який дозволив відкрити спеціальну експозицію, присвячену матеріальній і духовній культурі населення села Старосілля. Запроваджений ученим метод комплектування музейних збірок на основі монографічного дослідження став важливим набутком музейної практики України. Він дозволяв заповнити прогалини, що мали місце у комплектуванні фондів зібрань музеїв, заснованих за дореволюційної доби.

Глибоко усвідомлюючи вагомість завдань етнографічної науки, мета якої, на думку А. Онишука, “полягає не тільки в збиранні фактів народного побуту, але й в одкриванні та пізнаванні законів їх виникнення, розвитку й замирання, в дослідках над їх територіальним поширенням, етнічними впливами й запозиченнями, значенням і місцем в народному побуті”, він розробляє науковий план систематичної дослідної праці.

Протягом 1923—1924 рр. працівники кабінету-музею досліджували гончарство й кошикарство в Слобідці, поблизу Києва; народне будівництво та одяг — на Малинщині і Миргородщині, рибальство, народну їжу та дитячий побут у селі Пекарях на Київщині тощо.

Результатом експедиційних досліджень музею стали численні збірки. Уже на 1926 р. у музеї було зібрано близько 2000 експонатів та близько 5000 малюнків.

Надзвичайно цінним набутком цього осередку стала збірка малюнків художника-етнографа музею Ю. Ю. Павловича. Чи не найбільше своїх малюнків Ю. Павлович присвятив відтворенню народного вбрання. Як зазначають дослідники, художник зробив “5500 кольорових зарисовок типів українського одягу. Не меншу кількість зробив Ю. Павлович і по житлу”.

Ю. Павлович започатковує застосування в українській етнографічній науці радянського періоду методу картографування. Він зібрав великий польовий та літературний матеріал, на основі якого виконав ілюстровані карти з народного одягу та житла України.

У статуті Музею антропології та етнології підкреслювалося, що “музей ставить собі завдання якнайширше сприяти розвиткові етнографії шляхом безпосередніх наукових студій з антропології та етнології”. Отже, музей розглядався, передусім, як установа наукова. Це знайшло підтвердження в тому широкому фронті наукових досліджень, які виконували співробітники музею. Крім наукових студій, пов’язаних безпосередньо з комплектуванням фондів та їх науковим опрацюванням, каталогізацією збірок, побудовою експозицій, музейний осередок підготував велику кількість наукових розвідок та монографічних досліджень. Важливо відзначити цінний джерелознавчий аспект цих досліджень завдяки наявності великої кількості етнографічних замальовок, виконаних Ю. Павловичем. Характерною особливістю цих праць є помітний вплив на них еволюційної теорії, що була популярною серед українських етнографів 20-х років. Серед досліджень цього циклу — розвідки Л. Шультгиної “Українські воскобійні” (1929 р.), “Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі” та “Прилади для освітлення в с. Бубнівці на Поділлі”; Ю. Павловича “До питання про еволюцію ніжки в стільці і столі”, “До питання про еволюцію українського народного орнаменту”, “Поліський курінь”, “Про шиття і носіння одягу”, “Мисник”, “Вживання кошика та мішка. Матеріали до історії примітивного транспорту”; Н. Заглади “Ярмо”.

На основі кількарічних стаціонарних спостережень, що проводилися в селі Старосілля, Н. Заглада виконує працю “Побут селянської дитини” (1929 р.). Залучивши велику кількість етнографічних та фольклорних матеріалів, авторка розкриває картину життя та праці селянських дітей; особливості дитячого одягу та харчування; участь дітей у господарсько-побутовій сфері життя дорослих, їхні ігри та розваги.

Монографія за обраною тематикою належить до рідкісних в українській етнографічній науці досліджень, безперечно велике її значення для дослідників української етнопедагогіки. Хоча не можна не зазначити, що, як і розвідки попередніх авторів, так і праця Н. Заглади має дещо фактографічний, описовий характер. Становлять значний науковий інтерес дослідження Н. Заглади про їжу та Л. Шультгиної про пасічництво, вміщені у третьому томі “Матеріалів до етнології”. Написані вони на матеріалах села Старосілля як узагальнюючі монографічні роботи. Авторами залучено надзвичайно широкий порівняльний матеріал з етнографії народів світу, що надало більшої наукової достовірності і вмотивованості висновкам дослідниць.

Установки та тенденції, пов’язані передусім з початком нового ідеологічного наступу на національну культуру, знайшли відображення в наукових розвідках музею. Під їхнім впливом було здійснено Н. Загладою дослідження у судах Чорнобильського району Полісся у 1934 р. (рукопис зберігається у рукописних фондах ІМФЕ). Мета дослідження, як зазначено у передмові, полягала у тому, “щоб зафіксувати процес перебудови села”. Дослідниця подає детальні відомості про історію заснування колгоспу в селі Ново-Шепеличах, характер та особливості господарських занять, знаряддя праці, житло, одяг, нові елементи побуту тощо.

З 1925 р. Кабінет антропології та етнології починає видання власного друкованого органу — “Бюлетень Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка”. В ньому, поряд з іншими, публікувалися матеріали, які висвітлювали етнографічний напрям діяльності музеїв України, що мало велике методично-організаційне значення для функціонування та розвитку місцевих музеїв України.

Тісний контакт підтримував музей з місцевими музейними осередками, надсилав їм програми-запитальники та інструктивні матеріали, надавав методичну допомогу. Співробітники розробили ряд програм, які стали методичним інструментарієм як для їхніх власних студій, так і для аматорів-краєзнавців на місцях. Серед них програми, складені А. Шульгиною (“Пасічництво”, “Засоби та способи переносування”, “Народний календар”, “До збирання відомостей про народне фізичне виховання немовлят”); Н. Заглою (“Жнива”, “Засоби навігації, їхнє вироблювання та уживання”, “До збирання етнографічних матеріалів до пізнавання дитячого життя”); А. Онищуком (“Огно, його добування та примінення”, “Влови і рибальство”, “Народна горожанська архітектура”, “Народна техніка”); Ю. Павловичем (“Народні одяги, взуття, зачісування, прикраси”).

Особливо важливе значення для розгортання етнографічних досліджень як у центрі, так і на місцях мали “Уваги в справі систематичних дослідів над матеріальною культурою нашого села” та “Розвідки над народним побутом”, написані А. Онищуком та надруковані у трьох номерах “Побуту”. Ці своєрідні методичні зауваження містили важливі теоретичні положення про предмет, завдання та методи молоді української етнографічної науки.

Цікавими та співзвучними сьогоденню є “методичні зауваги” Л. Шульгиної “В справі дослідження національних меншостей” та Н. Заглоди “Систематичні досліді над процесом змін в народному побуті”. Вони ілюструють певний етап у розробці українськими етнографами теоретичних питань про об’єкт, завдання та методи етнографічної науки. Н. Заглода, віддаючи належне важливості фіксації архаїчних явищ культури, розкриває значення вивчення змін “в сфері т. зв. “старого побуту”, трансформованих явищ традиційної культури та “новотворів у царині усної народної творчості, звичаїв та обрядовості в різноманітних ділянках матеріальної культури”. Дослідниця наголошує на необхідності з’ясування причин, що зумовили виникнення нового; підкреслює значення систематичних стаціонарних методів у здійсненні таких досліджень.

Науковці Кабінету-музею поставили своїм завданням координувати наукові пошуки музейних осередків, залучати їх до спільного виконання наукових тем, з тим, “щоб з мертвих “схованок” зробити їх живими дослідницькими інституціями, які в праці над дослідженням народних мас відкинуть усяку випадковість”.

Розширенню спектра народознавчих студій сприяла також робота Етнографічного товариства, створеного при Музеї-Кабінеті антропології. 1928 року Товариство було перейменоване на Всеукраїнське етнографічне товариство (ВУЕТ). На початок 1926 року товариство вже нараховувало 160 членів. Діяльну участь у його роботі брали А. Онищук, Л. Шульгіна, Н. Заглода, Д. Щербаківський, Є. Дзбановський, Н. Малеча та ін. Товариство ставило перед собою мету об’єднати роботу фахівців та краєзнавців-аматорів, залучити широкі наукові кола до безпосередніх студій народного побуту та культури, координувати роботу місцевих громадських етнографічних товариств та гуртків, сприяти створенню філій товариства на місцях тощо. Етнографічне товариство ініціювало проведення та організувало безкоштовні місячні курси для збирачів етнографічних матеріалів. Застерігаючи збирачів од випадковості і безсистемності у зборі етнографічних відомостей, члени Товариства розробляли методично-інструктивні матеріали, програми (для збирання матеріалів до народного календаря, народних знань, народної музики тощо). З-поміж регіональних осередків Товариства активно

працювала Харківська філія у складі О. Ветухова, В. Дашкевича, А. Ковалівського, В. Білецької та ін.

Товариство спромоглося започаткувати власні видання. На їх сторінках (“Побут” (вийшло сім номерів) та “Записки Етнографічного товариства”) друкувалися матеріали про народні промисли, звичаї та обрядовий хліб, традиційні знання та вірування. Грунтовністю наукового підходу до вивчення народної медицини Поділля вирізняються публікації С. Верхратського “Побутова медицина сучасного села”, “Недуги живота в побутовій медицині сучасного села”, “Український медичний фольклор” тощо, видрукувані в інструктивно-методичному виданні Товариства “Побут”.

Особливого значення у розвитку етнологічної науки в Україні набула діяльність Етнографічної комісії, що стала своєрідним народознавчим науково-координаційним центром 20-х років. До складу Етнографічної комісії УАН, яку з листопада 1920 року очолював професор Київського університету академік А. Лобода, входили провідні українські вчені: К. Квітка (заступник Голови комісії), М. Біляшівський, Д. Щербаківський, О. Косач, М. Грінченко, В. Кравченко, М. Рудинський, С. Терещенкова, В. Петров та ін. З комісією тісно співпрацювали В. Щербина, Д. Яворницький, В. Перетц, К. Копержинський, Ф. Кричевський та багато інших відомих дослідників і діячів культури. Етнографічна комісія виникла в 1920 р. на базі етнографічної секції Українського наукового товариства, що злилося 1921 р. з Всеукраїнською Академією наук. Комісія поставила своїм завданням “як вивчення пережитків минулого”, так і з’ясування нових рис життя та побуту, і з цією метою проводила широку збирацько-експедиційну роботу; організувала розгалужену кореспондентську мережу, сприяла започаткуванню місцевих музейних осередків, координувала їх етнографічно-фольклористичні дослідження. Вона сприяла створенню громадських етнографічних товариств, гуртків, музеїв, забезпечувала їх програмами-запитальниками, залучала народознавців-аматорів до спільної збирацької фольклорно-етнографічної роботи. Кореспондентська мережа Етнографічної комісії ВУАН об’єднувала наприкінці 20-х років 1200 кореспондентів-дописувачів. Пізніше число краєзнавців, що підтримували зв’язок з комісією збільшилося до 4000 чоловік. Лише у 1926 році Комісія розповсюдила серед збирачів понад 6000 примірників різноманітних програм та методичних інструкцій. В результаті збирацько-пошукової роботи кореспондентів до архіву Комісії надійшов унікальний джерельний матеріал кількістю 50 000 архівних аркушів.

Окрім науково-організаційної, перші народознавчі академічні підрозділи проводили значну дослідницьку роботу. Існував умовний поділ дослідницьких сфер між працівниками Етнографічної комісії і Музею антропології. Етнографічна комісія студіювала переважно усну народну творчість, духовну культуру, а Музей — вивчав матеріальний бік побуту і життя народу. Члени комісії досліджували народний календар, звичаї та обряди, легенди та пісні, окремі аспекти виробничої сфери тощо. Комісія також дбала про створення нових місцевих осередків “для дослідження... селянського і міського побуту та усної народної творчості”.

Розмаїтими були і видання цієї установи. Етнографічна комісія, зокрема, крім численних програм, розвідок, Бюлетня етнографічної комісії ВУАН (16 номерів), видала протягом 1925—1932 рр. 10 номерів “Етнографічного вісника”, кілька випусків “Матеріалів до вивчення виробничих об’єднань” (вип. I. — “Дніпровські лоцмани”, вип. II. — “Чумаки”). Дослідження про чумацтво та лоцманство — оригінальні розвідки, в яких зроблено спробу розглядати ці соціальні інституції комплексно, у тісному взаємозв’язку окремих побутово-виробничих сфер діяльності з духовним життям. Ці збірники систематизували і ввели до широкого наукового вжитку великий фактологічний етнографічний та фольклористичний матеріал.

Комісія друкувала численні програми та інструкції по збиранню фольклорно-етнографічних матеріалів, фольклорні записи своїх корес-

Група академіків Академії Наук України (зліва направо): В. Г. Шурат, К. Й. Студинський, В. П. Філатов, М. С. Возняк, М. Д. Стражеско (1940 р.). До групи ввійшли представники як східної, так і західної України. Зокрема, тут бачимо львівських академіків В. Шурата і М. Возняка — відомих істориків літератури, авторів цінних досліджень про найдавніші записи і видання українських пісень. М. Возняка з вдячністю згадують дослідники українського пісенного мистецтва також за те, що він сприяв розгортанню наукової діяльності Г. Нудьги — автора широко відомого дослідження "Українська пісня в світі". Шойно на полицях книгарень з'явилося її друге видання (в двох книгах).

пондентів. На сторінках "Етнографічного вісника" — періодичного органу Етнографічної комісії — було вміщено близько 150 наукових статей та повідомлень з проблем етнографії, фольклористики та краєзнавства. Часопис обговорював питання тогочасного стану та чергових завдань української етнографії, визначення її предметної галузі, понятійного апарату (Є. Кагаров — "Завдання та методи етнографії"; В. Петров — "Місце фольклору у краєзнавстві"), методики збирання та дослідження фольклорно-етнографічних матеріалів (П. Попов — "До питання про спосіб збирати фольклорні матеріали"). У програмній статті редактора вісника А. М. Лободи "Сучасний стан і чергові завдання української етнографії" підкреслювалася необхідність якнайширшого розгортання пошукової та дослідної роботи, опанування вітчизняної наукової спадщини та перевидання наукового доробку вчених минулих століть.

У віснику опубліковано чимало оригінальних розвідок з агрокалендаря, з української демонології, з музичної фольклористики, з антропології, з народних знань та вірувань. Так, ґрунтовністю наукового аналізу та узагальнення вирізняється стаття Л. Дорошкевич "Народна математика". Серед публікацій вісника привертають увагу широкою базою введених до наукового обігу нових фактичних даних розвідки з календарної та сімейної обрядовості (статті В. Камінського, В. Білого, М. Гайдая, К. Черв'яка, Д. Зеленіна). Значну увагу часопис приділяв проблемам висвітлення етнографічних особливостей культури національних меншин України (Й. Пульнер "Обряди й повір'я, сполучені з вагітною, породіллемою й народженням у жидів"; С. Цветко "Юнацькі і гайдуцькі пісні у болгар", В. Шевченко "Спроба описати й витлумачити двоє весняних хліборобських свят маріупольських греків"). В "Етнографічному віснику" систематично вміщувалися рецензії, лаконічні анотації, огляди вітчизняних і зарубіжних видань, бібліографічні покажчики. Зокрема, у восьмій книзі "Вісника" наводився огляд стану української етнографії поза межами тогочасної радянської України, підкреслювалася необхідність вивчення етнографічної своєрідності українців Кубані, Поволжжя, Далекого Сходу. Етнографічній комісії належить фундаментальне видання "Бібліографія українського фольклору" О. Андрієвського.

Значний внесок у розвиток музичної етнографії та у налагодження широкої збирацької роботи у царині фіксації зразків народної пісенності зробив Кабінет музичної етнографії, заснований 1922 року при Етнографічній комісії. Під керівництвом відомого вченого-музикознавця К. Квітки Кабінет здійснив масштабну експедиційну роботу, зафіксувавши велику кількість народних пісень.

У тісній координації з діяльністю народознавчих установ УАН 20-х років з'являються оригінальні тематичні та регіональні збірники. Зокрема, ґрунтовні описи сімейної та календарної обрядовості, народних знань українців Звенигородщини містить праця, упорядкована видатним сходознавцем, членом історико-філологічної секції А. Кримським "Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного" (за матеріалами С. Терещенкової). Статті та наукові розвідки з народознавства публікувалися також у виданні Краєзнавчої комісії — журналі "Краєзнавство". Досліджувалися водночас і проблеми етнографії неукраїнського населення республіки. Студіюванням культури національних груп України займався Кабінет національних меншостей, створений при Етнографічній комісії.

Поряд з Києвом істотного наукового значення набували й інші міста, в яких функціонували українознавчі установи. Результативною була народознавча діяльність Етнологокраєзнавчої секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури, пізніше — відділу етнографії Науково-дослідного інституту історії української культури (очолюваної відомим етнографом О. Ветуховим), Етнографічно-діалектологічної секції Одеської комісії краєзнавства. Незважаючи на деякі прорахунки у діяльності народознавчих академічних установ 20-х років, їхній науковий внесок став важливим набутком української етнологічної науки, що не втратив свого наукового значення й досі.

Київ

- "Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН". — 1928, № 9—10; 1929, № 10; 1930, № 3, 12.
 "Етнографічний вісник". — Кн. 1—10.
 "Україна". — 1924—1932 рр.
 "Первісне громадянство та його пережитки на Україні". — 1926—1929 рр.
 "Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури". — Харків, 1924. — Ч. 1; Харків, 1927. — Ч. 7.
 "Матеріали до етнології". — К., 1928. — Ч. 1; К., 1929. — Ч. 2; К., 1930. — Ч. 3.
 Заглада Н. Провідник по Музею антропології та етнології ім. Хведора Вовка. Відділ етнографічного дослідження села. — К., 1930.
 "Побут". — 1928—1930, № 1—7.
 "Бюлетень Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка. — К., 1925. — Ч. 1.
 "Краєзнавство". — 1927, № 1—3.
 "Записки історико-філологічного відділу ВУАН". — К., 1920—1927.
 Кримський А. Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. — К., 1928.
 Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. — К., 1930. — Т. 1.

З добірки віршів про Золотоверхий Київ — столицю Соборної України*

КИЇВ

Ще скарб віків не весь прожито,
Ще видно кін колишніх дій,
І тавро днів твоїх не змито
в останках "каменю і мрій".

Хай на нових твоїх оселях
Краса без рідної канви,
Хай перед генієм Растреллі
Юрба не хилить голови;

Хай степ, в буденний сум повитий,
Скував натомлені уста
І шлях святинь твоїх, Славуто,
Тернами весь позаростав —

В час невідомий, час нежданий
Ти знов розімкнеш свій язик...
Натхненим словом осіяний
Колись недарма Первозванний
Зорю землі Твоїй прорік!

Микола Філянський

* Аналогічні добірки див. "Народна творчість та етнографія", 1966, № 5—6; 1997, № 1. Продовження даної добірки див. у цьому номері на стор. 22, 36, 85, 113, 141, 146, 150, 151, 152.